
VITA

A VERSEK MÖGÖTT

Vita, kommentár, dokumentumok

DÉR ZOLTÁN

Lassan másfél éve, hogy a fenti címmel a nevezetes emlékiratokról indított tanulmányorozatom második közleményét itt, a *Híd*-ban közzétettem. (1976. november. 1330—1339.) A szerkesztőség nevében Bányai János hosszú kommentárt fűzött ehhez a dolgozathoz. Nem tartaimazott ez semmi sértést (személyeskedő irományokra nem szoktam válaszolni), korrekt szakmai vitának foghattam volna föl, de mégis kedvem szegte. Meglepett, hogy a szerkesztőség — eltérve gyakorlatától — azonnal és ilyen terjedelmes kommentár közlését vélte szükségesnek. Arra kellett gondolnom: ha néhány oldalnyi recenziók, ilyenek sokasága követhetetlenül tudálékos műveletekkel tolakszik a mű és az olvasó közé, s dolgozik az ellen, hogy irodalmunk körül a műértők övezete szélesedjen, akkor nem olyan tanulmányt kellene elsőként gyors bírálattal illelni, amelyik tudományunk életszerűsége, tehát közönségkapcsolatai érdekében emel szót. A sorozat folytatásával megakadtam.

Most, hogy mégis folytatni szeretném, nem kerülhetem el a vitatott kérdések újragondolását. Amit előbb szóvá tettem, az eljárás furcsasága, végül is mellékes tényező. A fontos az, igaza van-e Bányai Jánosnak. Szívesen elismerem, hogy néhány ponton jogos a korrekciója, de mert más pontokon változatlanul szemben állunk, tehát igazi vitatnivalónk is van, félre kell tolnunk ennek útjából az álvitákat. Nem hiszem például, soha nem is írtam, hogy az életrajzi vonatkozások ismerete nélkül a mű megközelíthetetlen. Csak azt, hogy az ilyen ismeretek megkönnyíthetik, elmélyíthetik a megértést. Nem gondolom továbbá, hogy élet és mű között olyan szoros és közvetlen az összefüggés, hogy poétikus életű emberek szükségképpen poétikus műveket írnak. S nem is értem, miért yeszódik komolyan ennek az álláspontnak a cáfolásával Bányai János.

Osztom a véleményét abban is, hogy „A művészetben tehát mindig a *műalkotásba foglalt élményről van szó*”, s elismerem, hogy Bányai ná-lamnál ezt érvényesebben fogalmazza meg. Igaza van abban is, hogy „a művész élményvilágának rendszeréből az alkotás nem érthető meg maradéktalanul, sokkal inkább érthető a művészet törvényeinek táv-latából”. Ellentétünk azonban itt is erőltetett, hiszen Szabó Lőrinc egyik vallomástörredékével figyelmeztettem arra, milyen más lehet a vers, mint az indító élmény („Ki hinné, hogy az volt a kiváltója...?!), s hogy a transzponálás milyen fontos. Nem hiszem tehát, amit Bányai komolyan cáfol, hogy az életrajzi ismeretek a mű ismeretét helyettesíthetik.

Mi az hát, amiről másként vélekedem?

Ha jól értem Bányai Jánost, mikor arról beszél, hogy műalkotás és élmény viszonyára — kivált a magyar költészetben — „a distancia, az ellentmondás, az oppozíció” a jellemző, akkor arra gondol, hogy a köl-tő sokszor éppen arról ír, ami hiányzik, vagy arról, ami idegen tőle, amit gyűlöl. Radnóti korai idilljei egy idillelles világ közepette fród-tak, az élıhetelenségig törekeny és esendő József Attila a gyémántkémeny szellemi szigor és a bátor örködés példája lett verseiben. Nagyon jól tudjuk, hogy a Juhász Gyula-versek Annája mennyire más, mint amily-en a modellje volt, s maga a megénekelt szerelem is. Kosztolányi azt hirdette, hogy nem tud dalolni arról, ami van, csak arról, ami volt, s az „égiről”. Az oppozícióra példa sem kell, annyira ismeretes, mennyire szemben állt századunk magyar lírája azzal a valósággal, melyet a köl-tőnek meg kellett élnie. Azt jelentené ez, hogy mű és élmény között nincs kitapintható, az előbbi lényegét megérteni segítő kapcsolat?

Közvetlen megfelelést, átjátszást és nem föltételezek, mert jól tudom, hogy a műalkotást a személyiség egésze intézi, s abban az élmények ki nem fürkészhető arányokban és erővel, másokkal elegyült, átváltozott alakban vesznek részt. De részt vesznek. Ahogy *Élmény és mű* című könyvében Mátrai László írja: „minden élménynek vannak múmózzana-tai és megfordítva.” Eszünkbe sem jut tehát a *Bovaryné*t abból az új-sághírből magyarázni, amelyet indítékaként Flaubert megjelölt, se Proust regényfolyamatát a teasütemény ízéből, a *Bovaryné* páratlan mű-vészi tökélyét azonban jobban értjük, ha tudjuk, hogy szerzőjük mennyi-re utálta a közönséges nyárspolgárokat.

De térünk vissza a közelebbi példákhoz. Radnóti korai idilljei nem tényleges táj- és helyzetképek, hanem igényt, hajlamokat tárgyasítanak. S aki tudja, hogy a fiatal Radnóti milyen kedves és őszinte barát tudott lenni, s milyen jól érezte magát a szűkebb környezet bensőséges, játékos közegében, könnyebben megérti e sehol sincs idillekben a tágabb világ idillelles sívársága ellen való tüntetést. Az élmény ilyen esetekben so-hasem egy eseményt, egy pillanat benyomásait jelenti, hanem emberi hajlamokat és ismétlődő tapasztalatokat az adott világról. Ezek ismeretét

véljük a mű jobb megértése szempontjából fontosnak, s változatlanul hiánynak a filológia és a szociológia elhanyagoltságát.

De kínálkoznak meggyőzőbb példák is. Ilyenek egyebek között József Attila nagy tájversei is: a *Külvárosi éj*, a *Téli éjszaka*, az *Elégia*. Ezekről sem gondoljuk, hogy valamely táj topográfiai, hogy a költő szétnézett a külvárosban, s élményeit, benyomásait leírta. Ismerünk ilyen földhöz ragadt interpretálást is. De ezt ma már senki sem veszi komolyan. Minden szakember tudja, hogy ezek a „tájversek” egy közérzet, egy személyiség és egy kor egybeforró tartalmait fejezik ki. De hogy a sivárságérzésnek, mikor képeket keres, épp a külváros jön „kapóra” — ahogy a költő Halász Gáborhoz írt levelében magyarázza —, az nem véletlen, s aki tudja, ki volt József Attila: hol nőtt föl és hogyan, az nemcsak jelentés és szimbolika viszonyát értheti mélyebben, de a képek intenzitását is. Aki összeveti például Balázs Béla folklorisztikus képeit mondjuk Nagy László hasonló jellegű képeivel, s a föltöltöttséget, a súlykülönbséget magyarázni akarja, aligha kerülheti el az élmények és a világkép különbségének tényeit. Aki az élményeket lebecsüli, annak ugyanis a világkép kategóriáját is mellőznie kell, mivelhogy a világkép, mint ismeretes, „az ember világnézetének és világnézetileg rendezett élettapasztalatainak egysége”. S ha igaz, hogy a nagy műalkotásban az alkotó egész világképe kristályosodik ki, nem logikus-e, hogy aki nagy művel találkozik, és ismeri a szerző világképét, a mű összetevőit, titkát, ha úgy tetszik, hamarabb és jobban megérti, mint aki semmit sem tud az íróról.

Ha az életrajzi ismereteknek nem volna fontos szerepük a mű belső világának átvilágításában, akkor *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című Kassák-poéma avatott elemzői nem beszélnének annyit e költemény „életrajzi” rétegéről. És honnan ismerik ezt az életrajzi réteget? Természetesen a poémából, de hogy életrajzi ez a réteg, azt máshonnan tudják. Valószínűleg az *Egy ember életéből*. S ennek révén az alkotóelemek viszonyáról és a líraiság természetéről is érvényesebbet tudnak mondani, mint ennek ismerete nélkül.

S végül Szabó Lőrinc! Nem gondolom, s nem is írtam, hogy naplójegyzetei és versei között közvetlen a megfelelés, mint már jeleztem, épp a közvetettséget, a transzponálás jelentőségét hangsúlyoztam. De azt igenis hiszem, hogy a naplók által tüzetesen követett és kommentált kálvária ismeretében a versek titka jobban megközelíthető. Természetesen igaz például, hogy a *Tűcsökzene* rezignált és elégikus líraiságából a fájdalom minden más dokumentum ismerete nélkül is kiolvasható, de hogy ez a ciklus egész lírai önéletrajzzá teljesedett, s ebben az önéletrajzban a költő egy egész elsüllyedt világot kelt életre, annak mélyebb értelme e naplójegyzetek felől világosodik meg igazán: Lám, mi minden, mennyivel több vagyok, mint amennyi vádakkban és védelmekben megfogalmazható! Mennyivel gazdagabb az életem! De az üdvösséghez —

sajnos — ez nem elég. Ma így tudnám összefoglalni a *Tücsökzene* jelentését, s ha hiteles ez az értelmezés, a naplóból szerzett információknak köszönhetem.

A transzformálás Szabó Lőrinc esetében meglehetősen nagyméretű. De ismerünk költőket, akiknél az élmény sokkal közvetlenebbül csap át versbe. Jobbára dalba. A magyar egyetemeken ma használatos poétika szerzői is nagyon jól tudják, hogy „más a költői én, és más a lírikus mindennapi egyénisége. Az alkotásban a költő mintegy önmaga fölé emelkedik, stilizálja önmagát, (...) az alkotásban a költő transzponált egyénisége jelenik meg”. De ez a tudásuk nincs ellentétben annak tudatával, hogy vannak az önkifejezésnek közvetlenebb változatai is, amikor „a lírikus emberi magatartása igen kevés stilizálással, szinte a maga természetes mivoltában nyilatkozik meg”. Petőfi a példájuk, akiben „az empirikus és az alkotó én páratlan közelségbe kerül egymáshoz”. Ezzel a kivételes példával azonban nem akarjuk eldönteni a vitát, még azzal sem, hogy a mai magyar kritikának bevett kategóriája az „élménylira” fogalma, mely, ha vitatható is, de annyiban indokolt, hogy a mai versek bizonyos típusai az empiriából lendülnek magasabbra, s költésük azzal könnyen fölismerhető. Ennél azonban nagyvonalúbban szeretnénk gondolkodni az élményről, nem egy-egy konkrét eseményt értve alatta, hanem események sorozatát, az élettapasztalatok tömbjeit, s túl ezeken: a világkép egészét is. Hogy a dokumentumok értelme, amelyekből mindez jobban megismerhető, csak annyi lenne, mint képhez mérten a keret jelentősége, ezt határozottan tagadom.

Úrülnek tehát, ha a művek emberi és társadalmi hátterének kutatását Bányai János nem tartaná mellékesnek, s főnntartom azt a véleményemet, hogy tudományunkra nagyon ráférne élet és mű, ember és mű, társadalom és mű dialektikájának bensőségebb vizsgálata. Ahogy jól tene az is, ha tanulmányainkban érzékletesebb alakban jelennének meg a költők személyisége. Sajnos a mi szépiróink, akik ebben segíthetnének, mostanában — Herceg Jánost kivéve — nem ártják magukat az irodalomtudományba. Ezt nem is csodálom: veszélyes terep.

*

Ideje rátérnem Kosztolányi leveleire, arra a levél- és vallomásgyűjteményre, melynek kommentálása elől a félreértéseket elosztani szerettem volna: Kosztolányi utolsó nagy szerelmének dokumentumaira. Nem ígértem, hogy műalkotás-ként kezelem őket, mert nem hiszem, hogy azok. Bányai Jánossal ellenében nem hittem ezt Szabó Lőrinc naplójegyzeteiről és leveleiről sem. Messzire vezetne annak vitatása, hol lépi át egy szöveg a művé válás küszöbét, így be kell érnem ama meggyőződésem rögzítésével, hogy költők leveleit, jegyzeteit és a hozzájuk írt leveleket nem mindig azért adják ki, mert átlépték a művé válás küszöbét, hanem igen sokszor bizony azért, hogy adalékkul szolgáljanak az alkotások jobb megértéséhez.

Ami Kosztolányi említett szerelmes leveleit illeti, azok egy ismeretlen tömbjét a *Kritika* 1975. évfolyamának augusztusi számában *Szeptemberi áhitat* címmel Varga Balázs tette közzé. Nem egy akadémiai szövegkiadványban, hanem egy nagyközönségnek szerkesztett folyóiratban, ami önmagában is arra vall, hogy ezek a levelek dokumentumértékükön túl talán mégiscsak tartalmaznak esztétikai értékeket is. A közlés önmagában természetesen nem értékgizolás. A *Kritika* profiljához — a jelek szerint — hozzá is tartozik olyan szövegek közlése, melyek egy-egy irodalomtörténeti jelenség életéről, gondolkodásáról közölnek ismeretlen adatokat. Az említett számban például Zalai Béla-levelek is olvashatók, s Zalai nem volt szépíró, sőt alakja maga is már csak a századei szellemi forrongásának egy dokumentuma, igen jellegzetes, de sajnálatosan torzóban maradt emlék. Lehetséges, hogy a levelei mégis műalkotások volnának? Meddő felelés ez. Térjünk csakugyan a Kosztolányi-levelekre.

Aki költőnk leveleit ismeri, tudja, hogy némelyik kimondottan irodalmi levél. Különösen az egyetemi évek során Babbitshoz és Juhászhoz írt levelei ilyenek. De van valami szertartásosság leveleinek túlnyomó többségében is. A szülőkhöz szólók például annyi gyöngédséggel, tapintattal és olyan hangsúlyozott szeretettel íródtak, hogy könnyű bennük a stilizáltságot föllismerni. Szerkesztők is eltervelt, hangsúlyhoz juttatja a biztatást, a velük érzés gondolatát.

E levelek merő ellentétei azok, amelyeket — szintén még 1910 előtt — öcséséhez és Csáth Gézához írt. Ezek feszelen és nagy sietőséggel lejegyzett szűkszavú tudósítások, kérelmek, megbízások. Praktikus levelek tehát az irodalmi ság jegyei nélkül. Később, az *Ady-pör* hajszájában Füst Milánhoz írt teljesen természetes, az eseményeket és a maga sérelmeit hevenyszett, zaklatott és kusza sorokban jelentő és kommentáló nem irodalmi leveleket.

Külön kell szólnunk a szerelmes levelekről. Ezek java része már nyomtatásban is megjelent. A Lányi Heddához küldöttek a *Fecske* című dokumentumregényben (Forum, Újvidék, 1970), az utolsó szerelméhez írottak az előbb említett helyen, a költő feleségéhez szólókból maga Kosztolányiné ízkölt szemelvényeket férjéről írt könyvében. *Kosztolányi*. Révai, Budapest, 1938.). Ez utóbbi levélcsoport legérdekesebb darabjai azonban eddig nem jelentek meg. Ezeket még Kosztolányiné életében az ő szíves engedelmével lemásoltam, s szintén az ő engedelmével, a kapcsolat folyamatát követve, most idézek belőlük, némelyiket pedig hiánytalanul teszem közzé.

Mivel a Hedda-szerelem dokumentumairól a *Fecske*ban már kifejtettem gondolataimat, itt azokról csak annyit, hogy ezek a Heddához írt levelek Kosztolányi legirodalmibb levelei. Ez nem jelenti, hogy egyszerűsége a legköltőibebek is. Inkább teatrálisak. Ezzel bizonyára összefügg, hogy e levelek szövege és az egykorú szerelmes versek között az érinkezés sokkal lazább, a megfelelés sokkal közvettebb, mint a kései versek és levelek között. A fiatal Kosztolányi műveiben az impresszionista, szimbolista stilizálás egyébként is olyan nagyfokú, hogy a modellek és lételemek szerepét kutatni bennük meddő erőfeszítésnek tetszik.

Az Ilona-szerelem azonban már az érés első éveire esik. S ennek az érésnek — ebben a Kosztolányi-irodalom minden avatott képviselője egyetért — szembeötölő tendenciája a természetesség, a világosság és a realitás szerepének növekedése. Talán törvényszerű, mindenesetre érdekes, hogy ez a tendencia Kosztolányi publicisztikájában mutatkozik hamarabb és erőteljesebben, ami e műforma törvényei által is megkívánt: tárgyyszerűsége miatt bizonyára nem független jellemény

S van ilyen „műfaji” jellegük az ekkori leveleknek is. Funkciójukból eredő, hiszen első perctől kezdve küzdelem zajlik itt, olykor vértetozten, megfontoltan, mások a feltétel nélküli szenvedély hevesességével. Ez a tényleges és vérre menő színjáték, emmel állása, konkrét fordulatai az Ilonához írt és tőle érkező levelekből sokkal jobban kitapinthatók, mint a Heddához írottak vallomásraadatából. Később pedig a szenvedély is csitul, s a levelek már nem a megnevezhetetlennek érzett tartalmakat akarják közölni, elsősorban nem ezt. Ezt már elvágzik a versek, hanem a kapcsolat eseményeiről szólnak, a viszony alakulásának, alakításának eszközei. Egyszerű vagy olykor fölhívított üzenetek, de üzenetek, amelyekben a praktikum realitái megkörik, az informatív elemek dokumentumszerűvé avatják az érzelmességet. S ahogy az idő halad, egyre inkább a tájékoztatás lesz elsőrendű, sőt egyetlen funkciójuk. Ezek a házasság harmadik-negyedik évében írt levelek voltaképpen már nem is szerelmes levelek. Inkább a gyerekekről szólnak, mint apjuk érzéseiről. Néhány példával szemléltetem ezt az elváltozást. Bizonyosságul annak, hogy a levelek költőinek minősíthető tartalmai a kapcsolat rendezettségével mennyire megfogyatkoznak.

Az első levéltörredék Ilonától való, s 1911. május 27-én kelt Zalaegerszegen, ahol Kosztolányiné, akkor még Harmos Ilona, a székesfehérvári társulat tagjaként játszik. „Légy nagyon jó hozzám — írja ebben a levélben. — Nem bírnék elviselni most bántalmakat. De tudom, hogy Te jó vagy és szeretsz. Írdál haza? Mi történt a nyolcalknál? Írd meg mindent. Oleltek és csókollak, édes, úgy, mint még soha. Vágyom utánad. Szeretlek Ilonád.”

Közben másik levelet vagy üzenetet is küldhetett, mert május 30. előtt Budapestről Kosztolányitól ilyen választ kap:

„Kedves Ilona!

Nem értem a türelmetlenségét. Ha fizikailag rosszul érzi magát s tűrheteetlen a helyzet, minden gondolkodás nélkül jöjjön haza. Hazajöhet, semmi se lehetetlen. Ez a gondolat bizonyára megkönnyíti szenvedését. De ha tud túrni kísése, túrjön. Erre szükség van, hogy megtudja, mi van magában, mit hagy ott és mit vesztett el itt. Látja, hogy logikusan gondolkodom, bár én is szenvedek s idegességem talán nem kisebb, mint a magáé.”

Ezután ígéri, hogy alkalmas időben elintézi Ilona szerződését, s így zárja levelét:

„Még egyszer nyugalmat, okosságot, úri alázatot ajánlok. Drágám, ne sírjon. Próbáljon nevetni. Ez böcs és jó dolog.”

Ennek a levélnek a végén van egy utólag odaírt sor, a rideg és értő hang okára utaló. Eszerint Ilona öcsse azt mondta Karinthynek, hogy „ügyetlenség nem egy gazdag emberrel stb. sub.” Erre válaszolva írja Ilona május 30-án, hogy „ne hallgasson öcsémre, aki beszámíthatatlan, féltékeny alkoholistá”, s hogy Karintytól nem várta, hogy belemenjen ilyen diskurzusba. Most már ne segítsen — írja ugyanitt — Kosztolányi a szerződésügyben. „Ne szenvedjétek be a kapcsolatát.”

Ekkor, 1911. május 30-án tesz Kosztolányi még egy kísérletet, hogy a szakítás után egy évvel találkozzék Heddával. De másnap vagy néhány nap múltán (a dátum hiányzik) egy Ilonához küldött levélben már azt üzeni, hogy hallátomásokkal küzd. „Örülden menekülök a szájadhoz.” Az öcsse fecsegése pedig ne izgassa Ilonát. Csak mulatni való, s hogy nagyon szereti.

Igy váltják egymást forró érzéki szerelemről tudósító üzenetek és szemrehányások. 1911 júniusában Budapestről arról ír a költő, hogy három napig

Nagybecskerekén volt, fáradt és beteg, tehát ezért nem írt. S így folytatja: „Fáj, hogy te folyton érzékenységi alapon tárgyalod ügyed és nem tudsz *feltétlenül* szeretni. Ezt nem bírom el. Változz meg, Drága, s ne cseréljünk leveleket és szerelmet, de mindenké adja, amennyit tud.” Ilona, még mindig Zalaegerszegről, sértődötten reflektál erre, s dacosan üzeni: nem is hívja ilyen hosszú útra. „Meggondolandó.” (1911. június 12.) A találkozáásra azonban valószínűleg sor kerül, mert július elején már ismét elszánt és égő szerelméről ír a költő. Arról, hogy most fedezte föl, Ilona milyen szép. „*Ez lehet most minnenne a magyarázata.* Rejtelmesen, elvakultan, őrülden öllelek magamhoz, a fogammal harapom ketvét a torkát annak, aki el akar venni tőlem. Te gyönyörűséges körte, te húsos virág, te cukor. *Nem tudok aludni miattad egy hete.*” Részeg izgalommal készül a találkozásra. „Három nappal ezelőtt, hogy szenvedésem csillapuljon, meg akartalak csinálni egy *kokottal*, s képzeld, el, hozzá se tudtam érni, undorral fizettem. Nem sikerült.” (A kiemelések az eredeti szerint. D. Z.)

A július ebben a forró mámorban telik. A költő levélért esedezik, ha Ilona hallgat, Ilona pedig el-elfúló, szerelmes megadással üzeni, hogy „egészen, feltétel nélkül a tied vagyok, (...) tégy velem, amit akarsz”. Feleségül pedig nem menne hozzá, nem viselné el, ha miatta a költő karrierje elakadna. Pedig ez a hónap egy komisz próbának is kiteszi a költőt. Annak a levélnek a teljesebb szövege, melyből Kosztolányiné könyvének 188. lapján is olvasható néhány kedves sor, sokat elárul erről a próbáról:

„Édes kisasszony, művész és bűvész, kigyóbűvölő, költőtanooltató, tűzvész és hűsítőital, koporsó és virágágy, szeretnék rád heveredni. Ha megcsaltál, *nem baj*. A korbácsod is szeretem, amellyel véresre vered az életemet. Már lehet verni. Olyan puha és buta vagyok. Kiszolgáltatom magamat tenéked. (...) Nem törődöm semmivel. Hiszen olyan éjszaka után írok, ami förtelmes volt, aranyak gumultak végig az asztalomon, kártyáztam itt Bródy Bandival és ő mesélt nekem. Terólad. Mindent, mindent, mindent. Sárral vagy bekenve. De nekem sohase tetszettél szebbnek és tisztábbnak. Bolond az, aki nem olyan nő szeret, mint Te. — Az öntudatom már lassan elhagy. (...) Arra kérelek, hogy egyszer próbálj becsületesen, nagyszerűen szeretni. Vess el mindent és becsüld meg engem, *aki becsületes és nagyszerű vagyok* ezekben a percekben.” (1911. július.)

Ezután válságos hónapok következnek. Fontosabb levelek nem is maradtak ebből az időből. A következő esztendőből azonban több is. Így például az, amelyet 1912 júniusában írt a költő Budapestről:

„Virágom,

Íckeskmétről megjöttem. Siker, taps, mulatás után. Hajnalban Nyáray Tónival beszélgettem rólad, a hotel szobájában, szivarozva. Mélységesen szeretlek. Voltak olyan pillanataim, melyek gyémántok és rubinkövek az én örömtelen és keserű életemben.

Csak jó lennél. Csak a jóságod melletttem és az érzésem mellett állna.

Nézd, *Virág és Lélek*, minden ostobaság, de az, hogy két ember okosan, tisztán szeresse egymást, már raison és bölcsesség.

Végtelen fájdalmat okozott, hogy neked valaki tegező levelet írhat és én is, mert te erre jogot adtál. Levelezőlapokat küldtél nekki, táplárod a picike fanráziáját (mon dieu).

Ne tégy ilyet többé. Mert másodsor, ha csak felényi ilyen sértőt tudok meg, nem leszek képes megbocsátani.

Ismétlem: Delel az érzésem. Bizzál bennem. *En itt vagyok, a földön, ezt érezned kell s akármilyen történet, ne félj.* Nem döglöm meg a képedért és a húsdóért, de szerelmes vagyok; talán nem is beléd, hanem a saját szerelmembe.

Most, fiacskám, Louvanába megyek egy hétre. Addig írj a pesti címemre, Leveleid utánam küldik. Mihelyt megérkezem és szállót veszek, süngönyözök.

Te is pontosan tudasd, hol vagy és meddig maradsz ott.

A tenger mellett sokat akarok dolgozni. Írj, Élet, meddig maradsz ott, vagy gondold meg magad és jöjj le hozzám, a tengerhez. Bernártalak a vízbe és megszentelem veled az egész óceánt. Ah!

Meddig tart a vándorlás? Csak már itthon lennél.

Barátod, testvéred, fiad

Desiré"

1913. május 8-án aztán megesküsznek, két évre rá fiuk születik. Akkor már dúl a háború. Ilona meghűl, s rüdöcsúcsburutját gyógyítani 1915 szeptemberében Tátraszéplakra megy. Az öthónapos gyerek és a költő Budapesten maradnak, s ez a helyzet, ez a távolság ismét egy sor, az előzőktől már erősen elütő jellegű levelet terem.

(1915)

„Kedd este

Édes fiam,

ma este Poór Berci és Márffy járt fenn a redakcióban és rengeteg nagy játkot csaptak. Én természetesen nem vettem részt. Nagyon levert a leveled, de én is a m. késésének tudom be, hogy neked, drága és jószágos, még fektüdni kell. Tudom, hogy neked rövidesen meg kell gyógyulni. Hiszen millió és millió ember megy át ezen a gyalázatosan kis nyavalyán. Én olyan erőt érzek magamban, hogy minden bajtól megmentelek. A munkakedvem — Arpi ügyének elvi elintézése után — egyszerre felszökken. Lefordítottam a 3 szép kínai háborús verset és tegnap délután alig másfél óra alatt írtam egy kis csevegő tárcát, amelyért *A Hétnél* 30 koronát szoktam kapni, a Peser Lloyd azonban nagyon szívesen 80 koronát fizetett azonnal és kért, hogy máskor is írjak, havonta legalább kétszer. Ez költségvetésünkben 160 koronát jelent. Nem kell kétségbeesnünk, aranyom. Mihelyt a béke jön, annyit keresek, amennyit akarok és pár hónap alatt visszaszerezük, amit a mostani drágaság vett el tőlünk. Higgy bennem és bizz bennem...

A pénzt még holnap postára teszem.

Csókollak

Dide"

Kosztolányiné három lapot is küld naponta, s valamennyi a „kicsi”-ről, az „édes”-ről, az „aranyos”-ról szól. A szerelem már nem probléma. A szeptember 24-iben egy verséről van szó: „A vers nagyon szép, kicsit fájdalmas volt. Kicsit sírtam, de nagyon szép. Az az ötödik és hatodik rész különösen szép. Írj majd a hatásról és küldd el nekem a Nyugatot.” Ezután még többször is visszatér erre a versre, november 14-én íelt levelében több ekkori költeményről írja: „Csodálatos szépek és nagyszerűek a verseid. Soha nem éreztem *enyire*, mint most. A legszebbek, amiket eddig magyar nyelven írtak és csaknem mondhatnám az egész világon.”

A vers, melyről a szeptember 24-i levél tudósít, az *En feleségem, jó és drága-drága*.

A költő és felesége közötti levelezésnek van még egy nagyobb csokra. Ezek akkor íródtak, mikor Kosztolányi a kislányokkal Szabadkán időzött, felesége pedig ismét a Tátrában. Jellegre nézve ezek megint csak mások, mint az 1915-ben írótaik. Íme néhány ezek közül:

„1917. csütörtök

Drága Ikkám,

ma két lapod is jött, melyben ádegeskedve tudatod, hogy nem írok és főképp, hogy nem szeretlek. Ugyan. A posta rossz. Naponta írok. Tegnap Palicson, a szabadban fűródtunk a kölyökkel. Mindenki öt bámulta. Bögött, de azután nyugodtan napkórászott. Közben véletlenül bevágtam a fejem egy alacsony gerendába. Erre elkezdett sírni. *Apukám* megütötte magát. Mért nem vigyázol? — mondta magából kikelve. Mindenki nevetett rajta. Anyám fölkel, jobban van. Baba nagyon kedves, hízik, piros, jól érzi magát, hallani sem akar arról, hogy elmegy innen. Ma ribizkefelfűjtot kap. Nagyon szereti az isteni kosztot, kétszer annyit eszik mindenből — a főzelékből is. Tegnap nagyanyjának ceruzát kínált, hogy egye meg. Edd meg, nagyanya, *én is eszem a ceruzát, nagyon jó*. Mézesheteimket éljük. (De nem rontom.) Ölel

Dide

Boldog vagyok, hogy jól érzed magad, csak hízz, drága.”

„Szabadka, 1918. július 6.

Este

Drága szívem, kedvesem,

írok másik levelet is. Este hat óra van, az idő gyönyörű, a kertben, mely igazán szép a vén fákkal és virágokkal, játszik baba, kalauzt, zöld vadszőlő-levelekkel. Eddig a következőket csinálta: kergette az összes csirkéket, szekereket húzot (kettő van), zöld szemüvegen nézte a világot, paprikázot, olvasot és *szindarabot* írt, hajózot a fekvőszéken sub. Szóval jól mulat. Anyika, Marcsa meg én állandóan mellette vagyunk, s Árpi bácsi is, aki kétszer jódózta be a térdét, mert iszonyú gyorsan akar futni a nagy udvarban, a nagy távolságokhoz szokva pedig nem tud. *Szék, étvágy* rendben. Mai étrendje: *Reggel* kávé kenyérről. *Tízórai*: vajás kenyér. *Ebéd*: krumpliceves, zöldbab vajjal, körte, alma vagy kompót, egy szelet linzi torta. *Ozsonna*: kávé, kompót. *Vacsora*: zöldbab vajjal. Nagyon józúen eszik. Ma emlegetett téged, édes Manyika... mondta. Többet nem.

1650 koronát kapok 10 ívért.

Okvetlenül felmegyek hozzád szabadságom végén.

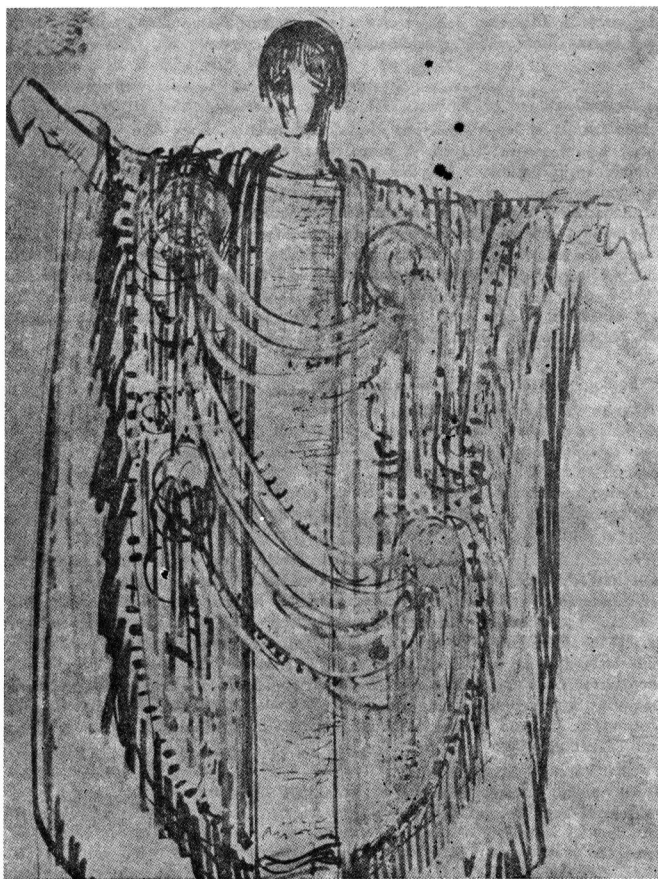
Maradj aug. 15-ig. Ölellek

Dide

Írj naponta. Hogy vagy?... Árpi üdvözlötet!!!”

„Szabadka, 1918. július 8.

Hétfő este

Alenka Bertl-Prevoršek (Jugoszlávia): Shakespeare, Athéni Timon

Édes fiacskám,

Adámka egész nap kedvesen foglalatoskodik. Estefelé átmege a nagy udvarba és a csirkéket, libákat, kakasokat hajszolja. Most ismerkedik a mezei élet örömeivel. Kulkoricát morzsol, macskákat néz, kakasviadalokat tanulmányoz. Tegnap este 8-kor feküdt és ma 1/2 10-kor ébredt. Nagyon sokat szalad, fárad, este részeg az álomosságról. Színe jó, súlya növekszik, kedve elsőrangú. Holnap Lacika sok képet csinál róla, melyeket azonnal kiüldök. Jenő írt — még Bpestre —, hogy jól van, él, semmi baja. Én, pedig, naponta 4 órát fekszem a napon. Egész barna vagyok már. Mi újság nálad? Ma *nem kaptam* levelet. Írj részletesen, egész garmada levelet kapok majd egyszerre, öllelek, csókolóllak

Dide

Mikor befejeztem a levelet, ide hallatszik az udvarból vastag kacagása. Ma ismét beszélt rólad. Én Manyikám. Szeret.”

S végül egy tömör levél jóval későbből:

„Karácsony este, 1930.

Aranyos Manyikám,

nagyon szeretlek és egyre jobban.”

*

Kommentálni nem óhajtom ezeket a leveleket és idézeteket. Remélem, a Kosztolányi-irodalom hasznukat veszi. Ennek örömét nem szeretném megterhelni a Bányai Jánossal támadt vitám kérdéseinek idecitálásával. Egyetlen levélre mégis vissza kell térnem, mert rendkívül tanulságos. Arra gondolok, amely 1915. szeptember 24-én írt, s az *Én feleségem, jó és drága-drága...* kezdetű versről beszél. Kéziratban olvashatta Kosztolányiné, mert kéri, hogy a *Nyugatot* is küldje el a költő. Ez a vers ugyanis *Oda* címmel és (Távoli beteg feleségemnek) ajánlással akkor jelent meg a *Nyugatban*. (1915. II. 1075—1076.) A *Máké* című kötetben, 1916-ban még ugyanilyen címmel szerepelt, de ma már csak *A bús férfi panaszainak összefüggéseiben* lehet olvasni, s ott a címe is más, az ajánlás pedig hiányzik. Meg is történik, hogy némelyek háború utáni természetként emlegetik.

Akik nem ismerik az előbbi adatokat, a vers líraiságát természetesen azok is érthetik. Hogy valami nagy életfordulat, a szerelem és az ember beérésének kivételes alkalmá szülte ezt a verset, az filológiai ismeretek nélkül is érzékelhető. A hazatalálás, a társra találás eseménye és a miatta való aggodalom szintén tisztán érezhető. Az utolsó strofa konkrétabb vonatkozásait azonban inkább az előzmények során már fölgerjedt lírai áram járja át integráló erővel, mint a belőle támadt líraiság. Az avatatlan tűnődni kényyszerül, miről lehet itt szó. A konkrétumok privát elemekként viselkednek:

„Világok lázát mérük most a népek —
s én egy higány-pont rebbenését várom,
37,2... vagy 37,3...?
s a pesti utcán is remegve lépek.
Remegve nézek innen messze, hátra,
oda, hol hóban ível föl a Tátra
s betegek fekszenek, lágyan merengve
szájukban hőmérővel, téli csendbe.”

Ismétlem: az avatatlan sem érzi érthetetlen toldaléknak ezt a szakaszt, hiszen sejtethető, hogy talán a feleség lázát lesi remegve a költő, hiszen hozzá, a feleségéhez szól az egész vers. Talán. De az is lehet, hogy az apolitikus költő adja tudtul ismét, hogy világok lázánál őt jobban érdekli egy beteg ember állapota.

Az utóbbi értelmezés persze nem magyarázhatja meg a megindultság rács-mélesszerűségét, azt, hogy éppen most kellett először ilyen dalt írni, tehát a feleséghez szólót, s mért lehetett ez a dal a „hősi vadság” és a „arisztusi” hajlamok közötti harc eldőltét bejelentő megnyilatkozás. Aki viszont ismeri e szerelem történetét, ismeri Kosztolányi említett hajlamainak viszonyát, ezek alakulását, tudja, hogy a háború borzalmai, öccse megsebesülése, felesége veszedelmes betegsége, a tőle való távolság fölzaklató, mozgósító ereje munkálkodik e vers mögött, annak az utolsó strofa rejtelmesnek tetsző utalásaiban nem elharmályosul, hanem fölfénylik, friss impulzusokkal telik meg a líraiság. S tisztában fogja az árnyalatok életre, személyiségre utaló jelentését is. Az ilyen árnyalatok jelentését is például:

„ki csendesen jönnél hozzám, e földre,
sok fogsikorgatáson, könnyön által.”

Az első sor zsolttáros, angvallá avató ünnepélyessége, aztán a módhatározói mellékmondat torurákra emlékeztető érdekessége így együtt olyan tömör remeklés, melynek ereje minden életrajzi avatottság nélkül is érzékelhető, de aki ismeri e szerelem történetét, az teljesebben fogja föl a tartalmakat, melyeket ez a két sor magába sűrít.

Vagy itt van ez a meghökkenítő deklaráció:

„En nem hiszek a nőbe. Nem a kézbe,
mely ad-vesz, a szájba — kis piros ajtó,
most nevető, most bánatos-sóhajtó —
a karba, amely innetet ígézve:
de hittem a te két jó-jó szembedben.”

A hitetlenség tudtul adása a rákövetkező igenlést készíti elő, annak ad erősebb nyomatókat. Ez a szövegből is látható. De aki ismeri a Hedda-szerelem csúfos végét, az ebben a hitetlenségben a szomorúságot is tisztábban hallja. Azt tehát, hogy itt nem egy régi elv kinyilatkoztatásáról van szó, hanem egy fejlemény, egy veszteségről tudósító mozzanat szövődik be a vers szomorú szólamába.

Élmény és mű összefüggéseinek a szempontjából talán ez a négy sor a legbeszédesebb:

„Nekem a jóság, a jó szerelem vagy,
az életemmel járkálsz, ha velem vagy,
de ha távol vagy, olyan szomorú vagy,
akkor nekem a szenvedés, a bú vagy.”

Hogy az azonos rímek jelentésükben milyen finom és ravasz változatosságot hoznak, erről külön kellene beszélni, de szempontunkból elég ennyi, hogy az így létesült párhuzamosság remek egységbe fogja ugyan a két első és a két utolsó sor viszonyában kifejeződő ellentétet, de a harmadik sor panasza így is gyermetegnek, mondhatnám: érzélgősnek tetszene, ha nem tudnánk, hogy egy tényleges távolság és egy igazi baj közepette íródott a vers.

Mindezek ellenére sem hiszem, hogy élmény és mű ilyen aprólékos és közvetlen szembesítése volna a versérték föltétele. Megisméltam: a világvég és annak tartalma, esetleg kiérlelődésének folyamata az, aminek ismeretét fontosnak tartom. Természetesen a szövegek után.

*

Ami az utolsó szerelem dokumentumait illeti, azok is sok érvet kínálnak élet és mű együttállításának vitájához, de ennek már eddig is túl nagy teret szenteltünk. S az eset, amely ezekből a levelekből, emlékezősekből összeáll, az ép érzékű olvasót amúgy is történet mivoltával tartja fogva, s a benne vergődő ember látványával döbentti meg. Kosztolányi ekkor már halálos beteg, s ebben a helyzetben csap át rajta a szenvedély, melyhez fogható eddig nem ismert. S hozzá őt is, szerelmét is erős családi kötelek bántják, embertelenül nehéz oldásokra, szakításokra kellene magukat elszánniuk, ha volna ehhez erejük. A rák Kosztolányi küzdőkédvét elég hamar fölemésztí, s a költő a belül visorgó kétséget és félelmet egyre lázasabb hívallásokkal ügyekszik elnyomni.

A *hívallás* furcsa szó ebben az összefüggésben, pedig ennek a halál szorításában föllángoló szerelemnek a vallásos jellege, az égivé emilizált áhitat a legjellemzőbb vonása. Ebben inkább a Hedda iránti szerelemre emlékeztet. Az Ilonához írt levelek sokkal profánabbak, némelyük nagyon is világi érzéki-séggel telített. „Gyönyörűséges körte”, „húsos virág” az Ilonának küldött levelek asszonya, „cukor”, mindenesetre amellet, hogy „Lélek”, enni való édesség is. Részegítő édesség.

Az utolsó szerelem asszonyának, Radákovich Máriaának viszont ilyeneket ír: „Kishúgom és kisleányom”, „vidéki lélek, mint én”, „szelid és mégis mindent fölgújtó”, „évezredes emlék, álombóbitával, nő még valahonnan a paradicsomkertből”, minden tekintetben „tökéletes”, ő „lebeg a csillagok felett”; „oltár-fülke”, tirok, minden; „Földi és égi”, nem úgy ír, „mint Madame Sévigné, hanem mint Szent Terézia”; „Amor Dei”, „megfoghatatlan szépség”, akit „Úgy szeretlek, mint Istent kellene szeretni, Végtelenség, Minden, Élet.” Természetes, hogy ez a szerelem a „csillagok csöndje”-nek előterében zajlik, egy rég eltűnt vagy sohasem volt világ égézetét kelteve életre: „Mióta a világra jöttem, rólad álmodoztam, ilyen tisztáról, ilyen jóról, ilyen fönségesről s csak azért lettem — lehettem — költő, mert téged előre megsejtettem és te megáldottál engem Hajnalfény, gyermek-Máriám — ma is gyermek — nézgetem édes kis gyermekarcom, fejed búbján a szalagcsokorral s fölfelezem benne (...) az én gyermekkori ámulatomat és riadalmamat.” „Vallásom vagy.” „... fönségesebb, igazabb emberi lényvel még nem találkoztam soha.” „Visszaadt nekem a folytonosság érzését, amely nélkül — úgy látszik — már élni se tudok.” A szememben „kék-tündér-gyermekmesék vannak, magyarázata annak, hogy miért jöttem erre a földre.”

Kézenfekvő volna azt hinnünk, azért ilyen ez a szerelem, mert igaz, amit e levelek állítanak, hogy a költő soha senkit így még nem szeretett, hogy Mária „az egyetlen ember, akit ebben a rövid életben igazán szerettem”. Tehát a szerelem hőfoka miatt. Sokkal lényegesebb összefüggésekre ismerhetünk azonban, ha arra figyelmeztetünk, hogy egy hitetlennek tudott költő műveli ezt a vallásos színzetű rajongást. Mondhatnók: hitet akkor a szerelemből. Erre külön

nyomatékkal is fölhívja a figyelmünket: „... az, ami rétova szálalából szövdőni kezdett, ott Visegrádon, nekem hit.” „Vallomásom vagy.” A Kosztolányi-irodalom mely sok változatban tárgyalja és értelmezi a költő hitetlenségét, nem szentelt elég figyelmet az alkati természetű hitnek, amely itt, a regény és a kétségbeesés közepette, nagyon is desztilláltan mutatja ki természetét. A lélek vágyát valamilyen magasrendű tisztaságra, jóságra, szépségre. Pedig e hajlam jelentőségének belátása nélkül sem Kosztolányi líráját, sem prózáját nem lehet érvényesen magyarázni.

A líra értelmezésében a mindig érvényesülő ünnepélyességhez, az eszményítő stilizáláshoz lehet kulcs, a próza természetének pedig azt az írázó összetettségét segít megfejtetni, amely a Kosztolányi-prózát mindig megkülönböztette, kiemelte a szimpla leleplezések özönéből.

Ennek a „hit”-szomjúságnak tudható be, hogy Kosztolányi költészetében a „mesés”, a „kék-tiszta”, a „tündéri” gyermekkor olyan fontos szerepet tölt be. Olyan tárgyi alakot ad ennek az áhítatnak, amely úgy szent, hogy még sem vallásos. Ha múltba vetítetten is, de tényleges emberi lehetőségként, a sötét valóságként jelenher meg benne a költő álma egy otthonosabb világról. Törvényszerű, hogy Mária alakjában az áhítatnak a gyermekkori emlékekkel való összekapcsolódása éppúgy megvalósul, mint *A szegény kisgyermek panaszaiban* vagy a *Hajnali részegségben*. A Kosztolányi-irodalom jól ismeri ezt a társulást (Szauder József módszeres motívumvizsgálattal hívta föl rá a figyelmet), de túlságosan komolyan veszi, hogy a gyermekkor mítosza egészrendszer a múlt is, s így ezek a nosztalgikák könnyen értelmezhetőek emigrációknak, menekülésnek a jelenből. Kosztolányi alá is támasztotta ezt a verziót, amikor ilyeneket írt:

„Nem tudtam én dalolni nektek az újról, csak a régiről,
nem tudtam én dalolni nektek a földről, csak az égiről.”

Akik a líraiság természetét a témával azonosítják, azok számára kézenfekvő lehet a magyarázat: ezt a lírát a nosztalgia határozza meg. A Mária-szeretlem dokumentumai éppen dokumentum voluokkal figyelmeztetnek arra, hogy ebben a jelentől elforduló áhítatban nem az emigráció a lényeges, hanem az élet fölött kifeszíthető eszmék óhaja, az ezek hiánya miatt való fájdalom. Kosztolányi hitetlensége ezért üt el nagyon határozottan a szimpla nihilizmustól, s bizonygatása ezért vált a költő vissza-visszatérő témájává. A következetes nihilista számára nem probléma már, hogy nincs semiben hinnie.

A politika felől nézve sokszor bizonyul ellenszenvesnek ez a hitetlenség, s csúnya megalkuvások, méltatlan társulások forrásának tetszhet, az esztétikum szempontjából azonban — éppen problematikusága révén — termékeny ihletforrás is lehet, ahogyan például a *Hajnali részegségben* annak bizonyult. Természetesen nem önmagában, hanem az élet varázsa iránti érzékenység jóvoltából, azzal dialektikus viszonyba kerülve.

A Mária-szeretlem dokumentumaiban viszont éppen az a föltrűnő, hogy az élet, a köznapi, az evilági értékek igézetét mennyire kiszorítja ez a vallásos jellegű áhítat. S ezen a napon csak alátámaszthatom azt, amit Bányai János élmény és mű viszonyáról, az átképzés, a distancia fontosságáról írt. A dokumentumokban fölismerhető vers-csúrák, versek felé utaló vonatkozások és a megvalósult vers összevetése iskolapéldája lehet élmény és mű viszonyában az utóbbi „más” voltának, többletének.

De lássuk ezeket a vers-csfrákat, versminiszcenciákat! „Mindez rendkívül különös.” „Később zenét hallottam magam körött — Beethoven Sonata pathétique-ét és Schumann dalait —, akár gyermekkorom családi összejövetelein.” „... oltárfülkém, titkom, mindenem.” „Két utolsó levele olvasásakor megint Istenre gondoltam.” „A tökéletes boldogságot érzem, melyet eddig még sohasem éreztem életemben.” „Óriás íróasztalom zöld terítőjére a szeptemberi verőfény hull, a délután aranya, sárga rózsák állnak a virágvázában. Oly édes és tökéletes az élet, te veled a háttérben, hogy térdre szeretnék borulni a háláértól.” „Jaj, mondd mi ez a rejtély, mely most úgy szöven üt, hogy lélekzetem is eláll?” „A föld talán el se bír ennyi szépséget és boldogságot.” S végül a már idézett sor: „... fölfedezem benne (...) az én gyermekkori ámulatomat és riadalmamat.”

Mindez kétségkívül az immár klasszikusnak számító nagy költőnőre, a *Szeptemberi áhitatra* utal. Megerősíti ezt az összefüggést Mária vallomása is, aki a költővel töltött órák eseményeiből többet is azzal a megjegyzéssel idéz föl, hogy „ezt írta meg a *Szeptemberi áhitatban*”. S valóban: a *Szeptemberi áhitat* is egy olyan helyzetet idéz, olyan állapotról tudósít, amelyet a költő eddig soha át nem élt: „Nem volt a föld még soha ily csodás”; „gyermekország”-nak véli ezt a csodás világot, s tartozékai, eseményei között Schumann és a *Sonata pathétique* is jelen van. „Isten felé” fülel itt is az ember, s az egész önkívületig fokozódott boldogságot megfejthetetlen rejtelemként éli át a szerző.

A vers mégis merőben más, mint a levélrészletekből összeálló érzelem-mozsaik. Jelentéktelennek tetsző, de föltűnő különbség, hogy szerelmennek nyoma sincs a versben, s hiányát nem érezzük hibának. Egyik interpretátora, Kiss Ferenc nem is szerelmes versként, hanem a „létezés-élmény vitális-vegetatív áramának utolsó koncentrációjaként” értelmezi (*Élet és Irodalom*, 1975. október 4.) Ezt annyiban jogosnak kell elismernünk, hogy e vers a naphoz, az élet forrásához fohászzkodó szoltárs kezdet után tér rá a kivételes pillanat megértésére. S „pogány igazság” ez a „roppant nagyvilág”, idegen tehát a levelek vallásos keresztényi istenétől, s így teljes összhangba kerül Kosztolányi világnézetének ismerős tartalmával. Továbbá: ez a fölfohászzkodás annak tudatában történik, hogy talán az utolsó lehetőség ostromolja a költőt. S a halálnak ez a közelsége a vers más részleteiben is érezhető, jelen van. Súlyosabban, mint Kiss Ferenc észleli. S ettől az egész boldogságmámor tragikus hangsúlyt kap.

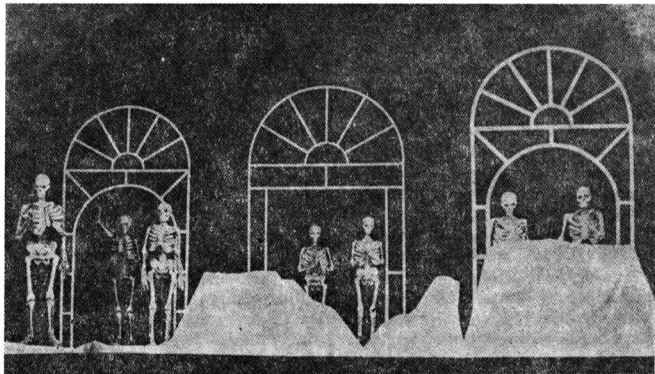
A levelek szerzője is hírt ad helyzete válságos voltáról, de konkrét és múlt-könyv bajként állítja be azt, amiről a költőnő tudja, hogy orvosolhatatlan. Igaz, aztán a vers is hangsúlyozza a költő fiatalságát és hatalmát, mely épp a megénekelte boldogság, az ámulat jövőtárból „égig ér”, de előbb kérlete a napot, hogy részesítse őt ebben a kegyelemben, s aztán e kegyelemben az ősz érzéki szépsége, a természeti tünemények nem vallásos zarázta szintén elüt a levelek körülhatárolt, csak Máriára utaló boldogság-forrásától. Tágabb érvényű boldogság ez, valóban a létezés tartalmasságát idéző. S végül a forma!

A levelekben talán az a legfurcsább, hogy ebben a nagy boldogságban a szellem milyen leigázott. A termő szenvedély fölszabadítja a találmányságot, a levelek azonban végig egy Kosztolányinál szürkébb szellem görcsösségével rajonganak. „Ahogy egy-hét szót írsz arra a szigorú arcú fényképre: »Ne felejtés!«, az maga a kedvesség és jószág. Miért? Nem tudom.” Ilyesmit korábban talán Vajtkay-szerű régi vágású és kicsit együgyű emberek szájába adott volna Kosztolányi. Szembeöltő, hogy ezekből a levelekből teljesen hiányzik a játék, az

asszociáció-rajzásnak az a tüneményes bősége, amely a Heddához írt levelekre és itt-ott az Ilonához szólókra is rányomta a tehetség jegyeit. De hát hogy is szíporakázhatna, mikor feje lőlt a pallos, s a szerelem önmagában is csupa robbanásveszély? A kérdés a lényegre vezethet, hiszen a vers is ugyanennek az időszaknak a termése, benne pedig a játékos Kosztolányi virtuozitása szinte riintetve tobzódik:

„Érett belét mutatja, lásd, a dinnye,
fehér fogától villog vörös ínye,
kövér virágba bújjuk a darázs ma,
a hosszú út után selyemes *garage*-ba,
méztől dagadva megreped a szőlő,
s a boldogságtól elnémul a szőlő.”

De nemcsak a hangzás, a rímek varázslata, a vers szerkezete egy rendkívül változatos, hullámzó ritmusban előrehaladó folyamat elevenségét szuggesztálja, egy egyszerű pillanatot tölt föl és szélesít életlátomássá. Hogy mi mindent sűrít magába ez a látomás, azt az idézett elemzések már számba vették, a mi dolgunk már csak az, hogy még egyszer a vers többletére figyelmeztessünk. A vers ihlete a költő pusztulásra ítélt életkedvét, egyénisége sorvadó hajlamait is mozgósítani tudja. A levelek inkább Mária sejtethető egyéniségének sarkpontjai és a helyzet kényszerei között mozognak. Igen jellemző például, hogy az érzékiség úgy kiszorul ezekből a levelekből, mintha szegyelíni való érzés lenne. Az érzéseknek a szent áhítat jegyében való „átképzése”, „stilizálása” is lehetne művészi, ha a költő szintjén történne, de nem azon zajlik. Praktikus levelek ezek, az ügyintézés ballasztjaival, s ha mégis érdekesek, csak a belőlük következtethető konfliktus révén azok, s a máshonnan ismert sors tragikus kifejlésének tudata folytán megrendítöek. Értékük ezért dokumentumérték.

Mihajlo Simidrijević (Jugoszlávia): Crnjanski, Álarc